

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

СТАН ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ
ТА ДОПОМІЖНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІPROBLEM OF USING ALTERNATIVE ASSISTIVE COMMUNICATION
WITH CHILDREN WHO HAVE SPEECH DISORDERS IN UKRAINE

Стаття присвячена одній з актуальних проблем упровадження інклюзивної освіти – використанню альтернативної та допоміжної комунікації з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку в Україні. Було розроблено анкетування для батьків, що виховують дітей із затримкою або розладами мовленнєвого розвитку, яке мало на меті отримати відповіді, зокрема, на такі питання: в якому віці найчастіше виявляються труднощі в розвитку мовлення в дітей у нашій країні? Наскільки поширеною є АДК в Україні? Яким є досвід батьків, які розпочали впровадження АДК для своєї дитини? В анкетуванні взяло участь 120 батьків із різних кутків України, які виховують дітей із дитячим церебральним паралічем, розладами аутистичного спектру, інтелектуальними розладами, генетичними синдромами (синдромом Дауна, синдром Денді Вокера, синдром Шерешевського-Тернера та ін.), затримкою розвитку мовлення від 2 до 16 років (76 хлопчиків та 44 дівчинки). Анкетування показало, що недостатній рівень вміння робити зрозумілими для інших свої бажання утруднює функціонування дитини в суспільстві. Тому вкрай важливо розпочати впровадження ефективних стратегій розвитку комунікації якомога раніше.

Отримані дані свідчать про важливість розширення інформаційної доступності про АДК, про те, яке вона має значення для дитини серед її найближчого оточення. Батьки – найголовніші люди в житті дитини, які потребують підтримки спеціалістів у процесі навчання дитини системи комунікації. АДК часто недооцінюється фахівцями, що призводить до відмови серед батьків. Ранній початок програми з використання АДК забезпечить оптимальний шлях комунікативного розвитку і дасть змогу сформувати новий позитивний досвід спілкування з дорослими. У зв'язку з цим вкрай важливим є створення підтримуючого середовища через розширення професійних компетенцій фахівців із метою максимального розвитку мовленнєвих та комунікативних навичок, надання батькам об'єктивної, доступної інформації про АДК із метою прийняття найкращого рішення на користь дитини.

Ключові слова: альтернативна та допоміжна комунікація, використання альтернативної та допоміжної комунікації,

діти з особливими освітніми потребами, діти з порушеннями мовленнєвого розвитку, затримка та розлади мовленнєвого розвитку.

The article deals with one of the urgent problems of introducing inclusive education – the use of alternative and supportive communication for children with speech development disorders in Ukraine. A survey was developed for parents raising children with delayed or impaired speech development, with the aim of answering the following questions: At what age are the most common difficulties in speech development in children in our country? How widespread is ASC in Ukraine? What is the experience of parents who started implementing ASC for their child?

The survey was attended by 120 parents from different parts of Ukraine who are raising children with Cerebral Palsy, Autism Spectrum Disorders, Intellectual Disorders, Genetic Syndromes (Down Syndrome, Dandy Walker Syndrome, Shereshevsky-Turner Syndrome, etc.), children with delayed speech development under 16 (76 boys and 44 girls). Questioning showed that lack of ability to make their wishes understandable to others impedes the functioning of the child in society. Therefore, it is crucial to start implementing effective communication development strategies as early as possible.

The obtained data indicate the importance of increasing the accessibility of information on ASC, of its importance for the child in its immediate environment. Parents are the most important people in a child's life who need the support of specialists in their child's communication system. ASC is often underestimated by professionals, leading to parental rejection. The early start of an ASC program will provide the optimum path for communicative development and create a new positive adult communication experience. In this regard, it is of utmost importance to create a supportive environment by enhancing the professional competencies of professionals in order to maximize the development of speech and communication skills, providing parents with objective, accessible information about ASC in order to make the best decision for the benefit of the child.

Key words: alternative and supportive communication, using alternative and supportive communication, children with special educational needs, children with speech disorders, delay and disorders of speech development.

УДК 316.61

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.13>

Казачінер О.С.,

доцент пед. наук,
доцент кафедри здоров'я людини,
реабілітології і спеціальної психології
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Гордієнко І.В.,

канд. мед. наук,
доцент кафедри здоров'я людини,
реабілітології і спеціальної психології
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Цись О.В.,

логопед клініки «Френдлік»
Центру раннього розвитку
Всеукраїнської благодійної організації
«Даун Синдром»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Мовлення – найбільш поширена форма комунікації. Діти та дорослі користуються нею для обміну інформацією, пізнання навколишнього світу, встановлення та підтримання соціальних стосунків.

Труднощі в розвитку мовлення можуть призводити до складнощів у взаємодії з іншими, стресу, фрустрації, тривоги, соціальної ізоляції. Від 0,4 до 1,2% населення людей постійно або тимчасово потребують підтримки та розвитку навичок спіл-

кування (Scope, 2008; Light та ін., 2003; Tetzchner, 1997). Серед них є величезні відмінності, але всіх об'єднує одне – недостатнє володіння мовленням та потреба в користуванні допоміжними засобами комунікації [6].

Альтернативна та допоміжна комунікація (далі – АДК) – це сфера зусиль, спрямованих на задоволення комунікативних та інших, пов'язаних із цим, потреб людей, які зазнають значних і складних порушень спілкування. Її мета – досягти максимально ефективної комунікації для особистості з метою максимізації її потенціалу та забезпечення максимально високої якості життя [8].

Альтернативна комунікація передбачає, що людина спілкується символами без використання мовлення. Допоміжна комунікація має подвійне завдання: з одного боку, підтримати розвиток мовлення тоді, коли його рівень недостатній для повноцінного спілкування або висловлювання є незрозумілими для оточуючих, а з іншого боку – є опорою на той випадок, якщо в людини усне мовлення так і не розвинеться. Системи АДК різноманітні: вирази обличчя, вокалізації, мануальні знаки (жести), картинки, письмо, предметні символи, низько- та високотехнологічні пристрої. Вид, форма, ступінь підтримки та адаптації АДК обираються з урахуванням індивідуальних особливостей.

Відомо, що альтернативна комунікація не має вікових та інтелектуальних обмежень і може застосовуватися під час роботи з дітьми та дорослими, які не говорять, мають різко обмежений словниковий запас або користуються ехолалією для спілкування з іншими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблему використання альтернативної комунікації в роботі з різними категоріями дітей з особливими потребами студіювали Н. Бабич (допоміжна комунікація як один із засобів формування комунікативних навичок у дітей із порушеннями зору та інтелекту) [1], Т. Єжова (альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності) [2], Н. Компанець, Т. Куценко (системи допоміжної альтернативної комунікації для дітей з аутизмом) [3], Ю. Рибак, О. Мурашук (корекційно-розвивальна робота із формування комунікативної компетенції засобами альтернативної комунікації з дітьми із розладами спектру аутизму) [4], А. Савицький (особливості використання засобів альтернативної комунікації в процесі розвитку мовлення дітей із синдромом Дауна) [5], Л. Фрост, Е. Бонді (система альтернативної комунікації за допомогою карток (PECS) [7] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, нині в сучасних дослідженнях бракує конкретних даних щодо контекстів соціального життя, в яких дитина користу-

ється АДК, труднощів, міфів та упереджень, що призводять до відмови від АДК, їх аналізу та відповідного вироблення практичних рекомендацій для батьків дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з мовленнєвими порушеннями.

Мета статті полягає в дослідженні результатів розвитку комунікації шляхом використання АДК та можливостей створення підтримуючого середовища через розширення професійних компетенцій фахівців із метою максимального розвитку мовленнєвих та комунікативних навичок, надання батькам об'єктивної, доступної інформації про АДК із метою прийняття найкращого рішення на користь дитини на основі даних анкетування батьків дітей із затримкою або розладами мовленнєвого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Нами було розроблено анкетування для батьків, що виховують дітей із затримкою або розладами мовленнєвого розвитку, яке мало на меті отримати відповіді, зокрема, на такі питання:

- В якому віці найчастіше виявляються труднощі в розвитку мовлення в дітей у нашій країні?
- Наскільки поширеною є АДК в Україні?
- Яким є досвід батьків, які розпочали впровадження АДК для своєї дитини?

В анкетуванні взяло участь 120 батьків із різних куточків України, які виховують дітей із дитячим церебральним паралічем, розладами аутистичного спектру, інтелектуальними розладами, генетичними синдромами (синдромом Дауна, синдром Денді Вокера, синдром Шерешевського-Тернера та ін.), затримкою розвитку мовлення від 2 до 16 років (76 хлопчиків та 44 дівчинки).

За результатами анкетування батьків, 52,5% дитини мали розлади рухового розвитку, 55% – розлади інтелектуального розвитку, 57,5% – розлади іншим систем організму. Отже, група дітей, які мають мовленнєві розлади, є досить широкою та неоднорідною.

Отримані дані свідчать, що затримку або розлади мовлення в дітей діагностували у віці: 7,5% – із народження; 3,3% – до 1 року; 19,1% – 1 рік; 37,5% – 2 роки; 21,6% – 3 роки; 7,5% – 4 та більше років.

Ми аналізували кількісний показник словникового запасу в дітей: 18,3% – жодного слова; 19,1% – від 1 до 10 слів; 11,6% – 10–50 слів; 13,3% – 50–100 слів; 10,8% – 100–300; 28,3% – понад 300 слів. Відповідно до отриманих даних, значна частина дітей має обмежений лексичний запас, що може приводити до труднощів у комунікації, як-от: змоги привертати увагу інших, задавати запитання, відповідати на них, коментувати, повідомляти про свої потреби з допомогою мовлення та ін. Недостатній рівень вміння робити зрозумілими для інших свої бажання утруднює функціонування дитини в суспільстві та участі в основних соціальних видах діяльності. Тому вкрай

важливо розпочинати впровадження ефективних стратегій розвитку комунікації якомога раніше.

Майже половина – 45,5% – опитуваних не знали про використання АДК.

Тільки 33,3% сімей було запропоновано той чи інший засіб АДК для дитини. Найбільш поширеними серед них були: система комунікації з допомогою обміну зображень PECS, система жестів, глобальне читання; рідше пропонувались програмне забезпечення на телефон або планшет, комунікативні дошки, письмо, тактильні символи, пристрої з синтезатором мовлення.

64,1% дітей ніколи не використовували АДК і, відповідно, тільки 35,8% дітей використовували в минулому або продовжують використання АДК нині.

Розпочинаючи роботу із впровадження нових стратегій для комунікації, батьки можуть зустрічатися з труднощами, міфами та упередженнями, що призводять до відмови від АДК. Найбільш поширеними причинами відмови були: недостатня поінформованість батьків, про важливість запропонованого засобу спілкування; переживання щодо негативного впливу АДК на розвиток мовлення; надання переваги іншим методам «запуску» мовлення (наприклад, сенсорна інтеграція, логопедичний масаж, Tomatis); висока вартість послуг фахівців; відсутність підтримки близьких; проживання у віддалених районах.

Усі подані нижче дані стосуються виключно родин, які мали досвід використання АДК для дитини.

Змога залишатися включеним у соціум, бути успішним у комунікації, здобутті нових знань тісно пов'язана з тим, наскільки дитина активно залучена в повсякденне життя й міжособистісні взаємодії з іншими. Тому нам також було важливо проаналізувати, в яких контекстах соціального життя дитина користується АДК: 41,9% дітей використовують АДК тільки вдома, 20,9% – в закладах, що надають допомогу дитини, 16,3% – застосовують АДК скрізь; 14% – у школі, 7% – у ЗДО, на дитячих майданчиках.

Впровадження системи АДК потребує певних зусиль, часу від батьків та дитини. Адже найбільш важливим напрямом роботи є перенос здобутих комунікативних навичок у природні життєві ситуації, що потребує залучення інших членів родини у підтримання комунікативних стратегій дитини. Нова перебудова способів спілкування нерідко призводить до певних труднощів: 48,9% опитуваних відповіли, що час від часу стикалися з несприйняттям допоміжної комунікації у своїй родині, 54,9% – серед інших фахівців. Отримані дані свідчать про важливість розширення інформаційної доступності про АДК, про те, яке вона має значення для дитини серед її найближчого оточення. Батьки – найголовніші люди в житті дитини, які потребують підтримки спеціалістів у процесі навчання дитини системи комунікації. АДК часто

недооцінюється фахівцями, що призводить до відмови серед батьків.

Однолітки, сиблінги – важлива частина мовного середовища дитини. Дані анкетування свідчать, що діти більшою мірою використовували АДК із батьками – 47,8%, 30,4% – з іншими членами родини, 15,2% – з братами, сестрами, іншими людьми.

Батьки зазначають позитивний вплив АДК на якість комунікації між ними та дитиною: дитина може дати зрозуміти дорослим, чого вона хоче, повідомляти про свої потреби – 60,5%; батьки стали краще розуміти дитину – 57,8%; в дитини збільшилася кількість слів – 42,1%; дитина стала частіше звертатися до дорослого – 36,8%; в дитини знизилися прояви небажаної поведінки – 34,1%; інші дорослі також можуть зрозуміти дитину – 31,5%; мовлення дитини стало більш зрозумілим, а також розширилися теми для діалогу – 18,4%.

Ось, наприклад, цитата мами з однієї анкети: *«Він вимовляє фразу: «Мама, я ам», а потім жестом показує, що саме: якщо картопля-пюре, то кулачком однієї руки «товче» долоньку іншої руки. Або рукою наче тримає пательню і супроводжує звуком шкварчання – то про смажену картоплю. Якщо смажена яєчня, то наче розбиває яйце об коліно, потім тримає пательню і знову звук шкварчання. Якщо хліб із маслом, то зображує рукою, як намащує маслом. Те, що не може ні вимовити, ні жестом відобразити, то шукає малюнок або будь-що, щоб я зрозуміла. Іноді доводиться ставити питання, щоб зрозуміти. Може жестами показати, чим хоче гратись. Лікаря зображує жестом, яким той вислуховує фонендоскопом. Діда Мороза – наче стукає посохом по землі і звук «О-о-о!!» Має окремі жести для кнопочкового телефону, смартфона, планшету».*

Також батьки зазначали, що використання карток PECS допомагає дитині висловити своє бажання щодо гри, смаколиків або занять: «Коли йому щось потрібно, він чіпляє картки, наприклад «Мамо, я хочу шоколад», підходить, читає та отримує бажане».

61,9% родин планують продовжувати використання АДК у майбутньому, навіть незважаючи на наявність стереотипного мислення та міфів окремих родин, наприклад: «моя дитина з картою не буде застосовувати словесне мовлення», «моя дитина заговорить без картки», «картки складно виготовити», «наявність планшету буде сприяти виділенню моєї дитини з колективу» тощо.

Висновки. Аналіз фахової літератури та результати анкетування батьків підтверджують, що навчання дітей використання АДК дає позитивні результати в розвитку комунікації. Це означає, що програми втручання потрібно починати якомога раніше – одразу, щойно в дитини виявлено труднощі спілкування. Ранній початок про-

грами з використання АДК забезпечить оптимальний шлях комунікативного розвитку і дасть змогу сформувати новий позитивний досвід спілкування з дорослими. Тому вкрай важливим є створення підтримуючого середовища через розширення професійних компетенцій фахівців із метою максимального розвитку мовленнєвих та комунікативних навичок, надання батькам об'єктивної, доступної інформації про АДК із метою прийняття найкращого рішення на користь дитини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабич Н.М. Допоміжна комунікація як один із засобів формування комунікативних навичок у дітей з порушеннями зору та інтелекту. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2014. Вип. 4. С. 6–14.
2. Єжова Т.Є. Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2011. № 8. С. 73–80.
3. Компанець Н., Куценко Т. Готовність до навчання читання: індивідуальний підхід. *Системи допоміжної альтернативної комунікації для дітей з аутизмом*. Дефектологія. 2011. № 2. С. 20–24.
4. Рибак Ю.В., Мурашук О.М. Корекційно-розвивальна робота із формування комунікативної компетенції засобами альтернативної комунікації з дітьми із розладами спектру аутизму. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23(3). С. 241–248.
5. Савицький А.М. Особливості використання засобів альтернативної комунікації в процесі розвитку мовлення дітей з синдромом Дауна. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 27. С. 179–183.
6. Течнер С., Мартинсен Х. Введение в альтернативную и дополнительную коммуникацию: жесты и графические символы для людей с двигательными и интеллектуальными нарушениями. Москва : Теревинф, 2015. 432 с.
7. Фрост Л., Бонди Э. Система альтернативной коммуникации с помощью карточек (PECS) : руководство для педагогов. Москва : Теревинф, 2011. 416 с.
8. Что такое AAC? URL: <https://aacinstitute.org/what-is-aac/>.